

Верховний
Суд

Верховенство права як основа здійснення правосуддя

Олександр Банасько

Суддя Великої Палати Верховного Суду

Конституція України

стаття 8

В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Господарський процесуальний кодекс України

пункт 1 частини третьої статті 2

Основними засадами (принципами) господарського судочинства є верховенство права.

частина перша статті 11

Суд при розгляді справи керується принципом верховенства права.

Елементи поняття «верховенство права»

Доповідь Венеційської комісії про верховенство права (25–26 березня 2011 року)

2025 рік - THE UPDATED RULE OF LAW CHECKLIST Adopted by the Venice Commission at its 145th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2025) [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2025\)002-e&fbclid=IwZnRzaAOyB-hleHRuA2FlbQIxMQBzcnRjBmFwcF9pZAo2Njl4NTY4Mzc5AAEeMi6uGh8ASQb9Ji0EDEnc3ZwJJ9F4N2IZJAFBI5-1qGtMfcStdCTtly2KyNg_aem_dJSiqm-WgMp5kvLL7eSHlw](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2025)002-e&fbclid=IwZnRzaAOyB-hleHRuA2FlbQIxMQBzcnRjBmFwcF9pZAo2Njl4NTY4Mzc5AAEeMi6uGh8ASQb9Ji0EDEnc3ZwJJ9F4N2IZJAFBI5-1qGtMfcStdCTtly2KyNg_aem_dJSiqm-WgMp5kvLL7eSHlw)

- (1) Законність
- (2) Юридична визначеність
- (3) Заборона свавілля
- (4) Доступ до правосуддя в особі незалежних і безсторонніх судів
- (5) Дотримання прав людини
- (6) Недискримінація та рівність перед законом
- (7) Конституційний перегляд**
- (8) Система стримувань та противаг**

Законність (ієрархічна вищість/підпорядкованість) приписів права (supremacy of the law)

- неухильне дотримання приписів закону
- посадові особи мають діяти в межах наданих їм повноважень
- ніхто не може зазнати покарання, якщо не порушено припису нормативного акта, який уже набрав чинності, та що за порушення приписів права має наставати відповідальність
- виконання приписів права має бути, в межах можливого, забезпечене практично

Законність (ієрархічна вищість/підпорядкованість) приписів права (supremacy of the law)

Формулювання «згідно із законом» вимагає:

- щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя в національному законодавстві;
- воно стосується якості закону, вимагаючи, щоб закон був доступним для відповідної особи, яка повинна мати можливість передбачити його наслідки, та був сумісним із верховенством права.

Це формулювання передбачає, що національний закон повинен бути достатньо передбачуваним у своїх формулюваннях для надання особам необхідної інформації щодо обставин та умов, за яких органи влади можуть вдатись до заходів, які впливають на їх права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Законність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Фонд «Батьківська турбота» проти України» від 09 жовтня 2018 року, заява № 5876/15

ЄСПЛ вчергове нагадав, **що основна умова для того, щоб втручання вважалось сумісним** зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, **полягає у тому, що воно має бути законним**. Говорячи про «закон», стаття 1 Першого протоколу до Конвенції вимагає, перш за все, щоб **такі заходи мали підґрунтя у національному законодавстві**. Вона також стосується **якості відповідного закону** та **вимагає, щоб він був доступним, чітким та передбачуваним у своєму застосуванні для зацікавлених осіб** (див., наприклад, згадане рішення у справі «Щокін проти України» (Shchokin v. Ukraine), пункт 51). Хоча саме національні органи повинні тлумачити та застосовувати національне законодавство, ЄСПЛ зобов'язаний перевірити, чи призводить спосіб, у який тлумачиться та застосовується національне законодавство, до наслідків, які відповідають принципам Конвенції з точки зору їхнього тлумачення у світлі практики ЄСПЛ.

Загалом з огляду на відсутність у національному законодавстві необхідної чіткості щодо статусу майна, яка призводила до різного тлумачення судами, **ЄСПЛ мав серйозні сумніви щодо того, чи відповідало оскаржуване втручання вимогам законності відповідно до Конвенції** (див., mutatis mutandis, згадані рішення у справах «Щокін проти України» (Shchokin v. Ukraine), пункт 56; «Серков проти України» (Serkov v. Ukraine), пункт 42; та рішення у справі «Чумак проти України» (Chumak v. Ukraine), заява № 44529/09, пункт 48, від 06 березня 2018 року).

ЄСПЛ зауважив, що сторони не заперечували, що законність права власності заявника була належним чином перевірена та підтверджена органами державної реєстрації. У зв'язку з цим ЄСПЛ вчергове повторив, що **помилки та недоліки, допущені державними органами влади, повинні служити на користь постраждалих осіб**, особливо у разі відсутності інших конфліктуючих приватних інтересів. Іншими словами, ризик вчинення державними органами будь-якої помилки має нести держава і ці помилки не повинні виправлятися за рахунок зацікавленої особи.

У світлі викладеного ЄСПЛ дійшов висновку, що втручання у майнові права заявника, на додаток до серйозних сумнівів щодо його законності, як це зазначено у пункті 57, поклало на заявника непропорційний тягар з огляду на визнання недійсним його права власності на майно за наведених обставин. Таким чином, ЄСПЛ у цій справі констатував порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Законність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Федерація профспілкових організацій Чернігівської області» проти України» від 09 січня 2025 року, заява № 40633/15

ЄСПЛ зауважив, що ця справа фактично та юридично схожа на справу «Фонд «Батьківська турбота» проти України» (Batkivska Turbota Foundation v. Ukraine). Тому він вважав, що його висновки стосовно законності втручання, наведені в пунктах 57 і 58 вказаного рішення, так само стосуються і цієї справи.

Крім того, ЄСПЛ погодився з організацією-заявницею, що посилення Уряду на практику Верховного Суду з цього питання, розроблену у період з 2018 року по 2020 роки, як доказ існування, як стверджувалося, усталеної національної практики, жодним чином не стосувалося справи організації-заявниці, яку суди розглядали за багато років до цього.

ЄСПЛ зауважив, що навіть якщо поточну національну практику можна вважати усталеною та послідовною, досі не було прийнято спеціального закону щодо статусу майна колишніх радянських профспілок, попри те, що Конституція України вимагала, щоб **«правовий режим власності ... визначався виключно законом»** (стаття 92).

Законність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Zlínasat, Spol. s r.o. v. Bulgaria» від 15 червня 2006 року, заява № 57785/00

В контексті скарг компанії-заявника ЄСПЛ, передусім нагадав, що перша і найважливіша вимога статті 1 Протоколу № 1, незалежно від того, яке з її правил застосовується, полягає в тому, що **будь-яке втручання державної влади у мирне користування майном має бути законним**: друге речення першого пункту дозволяє позбавлення майна лише «за умов, передбачених законом», а другий пункт визнає, що держави мають право контролювати використання майна шляхом забезпечення дотримання «законів». Більше того, верховенство права, один з основоположних принципів демократичного суспільства, є невід'ємною частиною всіх статей Конвенції (див. Iatridis проти Греції [GC], № 31107/96, § 58, ECHR 1999-II; Carbonara and Ventura проти Італії, № 24638/94, § 63, ECHR 2000-VI; та Capital Bank AD, згадане вище, § 133).

ЄСПЛ також наголосив, що **вимога законності, у розумінні Конвенції, означає не лише дотримання відповідних положень національного законодавства, але й сумісність з верховенством права**. Таким чином, вона передбачає, що норми національного законодавства повинні бути достатньо точними та передбачуваними (див. рішення у справі Hentrich проти Франції від 22 вересня 1994 року, Серія A № 296-A, с. 19-20, § 42; та Beyeler проти Італії [ВП], № 33202/96, § 109, ЄСПЛ 2000-I). Це також означає, що **закон повинен забезпечувати певний правовий захист від свавільного втручання державних органів у права, гарантовані Конвенцією** (див. Capital Bank AD, згадане вище, § 134, з подальшими посиланнями). Це суперечило б верховенству права, якби юридичні повноваження, надані органам влади у сферах, що стосуються основних прав, виражалися у вигляді необмежених повноважень. Відповідно, закон повинен чітко визначати обсяг будь-яких таких дискреційних повноважень та спосіб їх здійснення, щоб забезпечити зацікавленим особам та організаціям належний захист від свавільного втручання (див., mutatis mutandis, Hasan and Chaush v. Bulgaria [GC], № 30985/96, § 84, ECHR 2000-XI, з подальшими посиланнями). Зрештою, **концепції законності та верховенства права в демократичному суспільстві вимагають, щоб заходи, що стосуються основних прав людини, супроводжувалися відповідними процесуальними гарантіями**. Для встановлення того, чи була ця умова виконана, необхідно комплексно розглянути застосовні процедури (див. AGOSI v. the United Kingdom, рішення від 24 жовтня 1986 року, Series A no. 108, p. 19, § 55; Hentrich, згадане вище, p. 21, § 49; та Jokela v. Finland, № 28856/95, § 45, ECHR 2002-IV).

Законність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «The J. Paul Getty Trust and Others v. ITALY» від 2 травня 2024 року, заява № 35271/19

Відповідаючи на питання, чи відповідало втручання **принципу законності**, ЄСПЛ дійшов висновку, що **наказ про конфіскацію мав підставу у національному законодавстві**, а саме у статті 174 § 3 Законодавчого декрету № 42/2004. Ця підстава була **достатньо чіткою, передбачуваною та сумісною з верховенством права, а отже, відповідала принципу законності у значенні статті 1 Першого Протоколу до Конвенції**.

У зв'язку з цим, і оскільки Траст скаржився на відсутність строку для прийняття оскаржуваного заходу, ЄСПЛ зазначив, що відсутність такого строку для дій, спрямованих на повернення викрадених або незаконно експортованих культурних цінностей, є відмінною рисою кількох країн, зокрема держав-членів Ради Європи, і що органам влади необхідно надати значну свободу розсуду цій сфері. Відсутність строку не була фактором, який сам по собі міг автоматично призвести до висновку, що відповідне втручання було непередбачуваним або свавільним, а отже, несумісним з принципом законності у значенні статті 1 Першого протоколу.

Відповідно, ЄСПЛ визнав, що у цій справі **не було порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції**.

Законність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» від 20 липня 2006 року, заяви № 29458/04 та № 29465/04

Відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ термін **«встановленим законом»** у статті 6 Конвенції спрямований на гарантування того, що **«судова гілка влади у демократичному суспільстві не залежить від органів виконавчої влади, але керується законом, що приймається парламентом»**. У країнах з кодифікованим правом організація судової системи також не може бути віддана на розсуд судових органів, хоча це не означає, що суди не мають певної свободи для тлумачення відповідного національного законодавства.

Суд повторив, що, як було раніше визначено, **фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність**. У рішенні у справі Zand v. Austria Комісія висловила думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті 1 статті 6 Конвенції передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з (...) питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів (...)».

ЄСПЛ нагадав, що у деяких випадках він визнавав, що **найвищий судовий орган, уповноважений тлумачити закон, міг ухвалювати рішення, яке не було чітко визначено законом**. Таке застосування закону, однак, **мало винятковий характер, і зазначений суд надав чіткі й вірогідні підстави для такого виняткового відступу від застосування своїх визначених повноважень** (рішення у справі Julio Bou Gibert and El Hogar Y La Moda J. A. X. A. v. Spain (ухв.), заява № 14929/02, від 13 травня 2003 року).

Проте у цій справі Верховний Суд України не надав жодних аргументів щодо прийняття такої постанови, виходячи за межі своїх повноважень шляхом свідомого порушення Господарського процесуального кодексу і ухвалення такого роду рішень, що, як вказувалось Урядом, стало звичайною практикою Верховного Суду України.

На думку ЄСПЛ, перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд України **не міг вважатися «судом, встановленим законом» у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції відносно оскаржуваного провадження**.

Враховуючи зазначене, ЄСПЛ дійшов висновку, що у цій справі було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції.

Рішення ЄСПЛ у справі «Верітас проти України» від 13 листопада 2008 року, заява № 39157/02 - у цій справі факти та правові обставини були ідентичними з тими, що вже розглядалися ним у рішенні «Сокурєнко та Стригун проти України».

Законність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «ТОВ «Азалія» та інші проти України» від 09 березня 2023 року, заяви № 31211/14 та № 31338/14

Підприємства-заявники стверджували, що вони мали належним чином зареєстроване право власності на відповідні будівлі. Понад п'ятнадцять років вони відкрито та добросовісно володіли ними та законно користувалися земельними ділянками, на яких вони розташовувалися, доки органи державної влади під різними приводами не відмовили у продовженні строку дії договорів оренди та не ухвалили рішення про знесення будівель як самовільно розміщених об'єктів.

...

... знищення майна заявників національними органами влади **не мало законних підстав і було несумісним з принципом верховенства права.**

З огляду на цей висновок немає потреби розглядати, чи були дотримані інші вимоги статті 1 Першого протоколу до Конвенції у цій справі.

Законність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «ТОВ «Полімерконтейнер» проти України» від 24 листопада 2016 року, заява № 23620/05

Щодо даної справи, Суд зазначає, що, як встановлено національними судами, у період з 2001 по 2006 рік митні органи продовжували присвоювати неправильний код класифікації одному й тому ж товару, імпортованому компанією-заявником, що призвело до значного збільшення мита, яке мала сплатити остання. Це змусило компанію-заявника регулярно звертатися до судів з однаковими позовами. Хоча в кожному окремому випадку суди виносили рішення на користь компанії-заявника та скасовували оскаржувані рішення, це не завадило митним органам продовжувати присвоювати той самий неправильний код тому самому товару при його подальшому ввезенні компанією-заявником. Іншими словами, судові дії не мали жодного виправного ефекту і обмежувалися лише *post factum* відшкодуванням.

Суд надає вагу твердженням національних судів про те, що така практика підриває як остаточність їхніх рішень, так і авторитет судів загалом (див. пункт 9 вище). Немає підстав ставити під сумнів цей висновок. Суд тлумачить його як ознаку того, що, по-перше, митні органи діяли в довільний спосіб, а по-друге, не існувало механізмів для припинення такої практики.

Суд зазначає, що він розглядав дещо подібну ситуацію у справі «Інтерсплав проти України», де компанія-заявник була змушена порушити судовий провадження щодо численних випадків невиконання органами влади своїх зобов'язань щодо підтвердження сум ПДВ, що підлягали їй до відшкодування (№ 803/02, §§ 38-40, 9 січня 2007 року). Суд визнав, що систематичний характер недоліків державних органів призвів до надмірного навантаження на компанію-заявника (там само, § 39).

Та сама критика стосується і даної справи. Як і в цитованій справі, компанія-заявник була змушена пройти кілька судових проваджень, щоб повернути надміру сплачене мито. Крім того, під час цих проваджень вона не могла користуватися імпортованими товарами, що належали їй, які були конфісковані та утримувалися до вирішення справи.

Отже, у даній справі мало місце **втручання у мирне володіння майном заявника, яке, як неодноразово підтверджували національні суди, було незаконним.**

Законність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «ТОВ «Світ розваг» та інші проти України» від 27 червня 2019 року, заява № 13290/11 та 2 інші заяви

В усталеній практиці Суду встановлено, що припинення дії дійсної ліцензії на здійснення господарської діяльності становить втручання у право на мирне володіння майном, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, і воно має розглядатись за другим абзацом цієї статті як захід з контролю за користуванням майном ...

Проте вбачається, що це був перший раз, коли суди тлумачили закон у такий спосіб. Ні вищестоящі суди, ні Уряд не навели будь-яких попередніх судових рішень, які б тлумачили закон у такий спосіб. Суд, у свою чергу, у формулюванні відповідного національного правового положення не вбачає нічого, що могло б вказати заявнику, що незважаючи на наявність у законодавстві щодо ліцензування вичерпного переліку підстав та порядку анулювання ліцензій і відсутність будь-якої згадки про можливість «зупинення дії» з різних підстав (див. пункт 64), органи виконавчої влади все одно мали повноваження зупиняти дію ліцензій.

У тій мірі, наскільки національні суди дали зрозуміти, що визнання таких невід'ємних повноважень виправдовувалось нагальними інтересами, такими як: захист людського життя, здоров'я та навколишнього середовища, заявник міг обґрунтовано вважати, що ці питання достатньою мірою охоплювалися усталеними повноваженнями органів, відповідальних за пожежну безпеку, безпеку на робочому місці та охорону здоров'я, для припинення діяльності конкретних гральних закладів у випадку небезпеки (див. пункт 65). У справі заявниці ніколи не стверджувалося, що існували підстави для будь-якого такого зупинення дії ліцензії. Зупинення стосувалося усіх ліцензій на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор, а не тільки ліцензій суб'єктів господарювання, які керували закладом, де сталася пожежа, і воно стосувалося всіх ліцензій без проведення індивідуальної або навіть загальної оцінки питань щодо охорони здоров'я, безпеки та пожежної безпеки, щодо яких Міністерство фінансів України, орган, який видав наказ, могло мати до гральних закладів та власників ліцензій.

У будь-якому разі, тлумачення національного права національними судами означало, що особливі повноваження органів виконавчої влади не обмежувалися жодною нормою, яка б достатньо чітко визначала обсяг та умови здійснення їхніх повноважень. Отже, воно не забезпечило відчутної міри захисту від свавілля.

Цих міркувань достатньо для висновку Суду, що положення національного законодавства не відповідали вимогам якості «закону», **а тому зупинення дії ліцензій було незаконним.**

Юридична визначеність

- зрозумілість та точність юридичних норм
- передбачене та послідовне застосування нормативних актів
- юридична визначеність вимагає дотримання принципу *res judicata*
- «виправдане (легітимне) очікування»
- дотримання державою взятих на себе зобов'язань та виконання покладених на неї функцій

Юридична визначеність

Процесуальні норми створюються для забезпечення належного здійснення правосуддя і дотримання принципу юридичної визначеності та що сторони провадження повинні мати право очікувати застосування вищевказаних норм.

Принцип юридичної визначеності застосовується не тільки щодо сторін провадження, а й до національних судів.

Юридична визначеність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Пономарьов проти України» від 3 квітня 2008 року, заява № 3236/03

Одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду. Цей принцип наголошує, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду. Перегляд не повинен фактично підмінити собою апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для нового розгляду. Винятки із цього принципу можуть мати місце лише за наявності підстав, обумовлених обставинами важливого та вимушеного характеру (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Рябих проти Росії» (*Ryabikh v. Russia*), заява N 52854/99, п. 52).

ЄСПЛ також зазначив, що ця справа стосується не екстраординарного перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду в порядку нагляду чи за нововиявленими обставинами, а відновлення провадження через значний період часу шляхом поновлення строку на ординарне апеляційне оскарження. ЄСПЛ зауважив, що правова система багатьох країн-членів передбачає можливість продовження строків, якщо для цього є обґрунтовані підстави. Разом з тим, якщо строк на ординарне апеляційне оскарження поновлений зі впливом значного періоду часу та за підстав, які не видаються переконливими, як у цій справі, де нібито складне економічне становище перешкоджало відповідачу сплатити державне мито, таке рішення може порушити принцип юридичної визначеності, так як і перегляд в порядку нагляду. *У кожній справі національні суди мають перевіряти, чи підстави для поновлення строків для оскарження виправдовують втручання у принцип *res judicata*, особливо як у цій справі, коли національне законодавство не обмежує дискреційні повноваження судів ні у часі, ні в підставах для поновлення строків.*

Надаючи дозвіл товариству подати повторну апеляційну скаргу зі впливом значного проміжку часу та після початку виконання рішення суду на підставах, які, на думку ЄСПЛ, мали на меті не виправлення серйозних судових помилок, а лише перегляд та нове вирішення справи, **національні суди порушили принцип юридичної визначеності та «право на суд» заявника, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції.**

Юридична визначеність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Дія 97 проти України» від 21 жовтня 2010 року, заява № 19164/04

ЄСПЛ наголосив на тому, що **процесуальні правила** призначені для забезпечення належного відправлення правосуддя та дотримання принципу юридичної визначеності, а також, що учасники судового провадження повинні мати право розраховувати на те, що ці правила застосовуватимуться. Цей принцип застосовується до усіх - не лише до сторін провадження, але й до національних судів (див., серед багатьох інших джерел, рішення у справах «Каньете де Хонї проти Іспанії» (<...>), заява № 55782/00, п. 36, ECHR 2002-VIII; «Гору проти Греції» (№ 3) (Gorou v. Greece (no. 3)), заява № 21845/03, п. 27, від 22 червня 2006 року; «Михолапа проти Латвії» (Miholapa v. Latvia), заява № 61655/00, п. 24, від 31 травня 2007 року, та «Андреева проти Латвії» (Andrejeva v. Latvia) [ВП], заява № 55707/00, п. 99, ECHR 2009-...).

ЄСПЛ виснував, що при розгляді касаційної скарги, поданої В., якого не було попередньо допущено до провадження у будь-якій якості, Верховний Суд України **знехтував чіткими та точними процесуальними правилами, що регулювали відправлення правосуддя, на дотримання яких законно розраховувало підприємство-заявник**. Це процесуальне порушення обтяжувалося тим фактом, що у результаті касаційного розгляду Верховний Суд України взагалі закрити провадження у справі та звів нанівець судові рішення, що на час розгляду мали силу res judicata.

ЄСПЛ визнав, що інтереси В., який, як стверджувалося, не знав про провадження раніше, могли спричинити потребу в розгляді справи. Проте процесуальні правила не дозволяли Верховному Суду України діяти у такий спосіб. Уряд не пояснив процесуальних підстав, що могли обґрунтувати такий розгляд Верховним Судом України касаційної скарги В. ЄСПЛ також зазначив, що ніщо не заважало В. використовувати законні засоби для захисту своїх інтересів, чи то у рамках існуючого господарського провадження (шляхом подання заяви до Генеральної прокуратури України щодо втручання (подібний спосіб аналізувався ЄСПЛ у справі «Гору проти Греції» (№ 2) (Gorou v. Greece (no. 2)) [ВП], заява № 12686/03, пп. 27-42, ECHR 2009-...), чи то за допомогою окремого цивільного позову.

З огляду на викладене ЄСПЛ дійшов висновку, що розгляд касаційної скарги В. Верховним Судом України проводився **всупереч принципу юридичної визначеності та праву підприємства-заявника на справедливий суд**. Відповідно було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Юридична визначеність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Промислово-фінансовий Консорціум «Інвестиційно-металургійний Союз» проти України» від 26 червня 2018 року, заява № 10640/05

Одним із основоположних аспектів верховенства права є **принцип юридичної визначеності, який вимагає, серед іншого, що у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення не повинно ставитися під сумнів** (рішення у справі «Брумареску проти Румунії» (<...>), пункт 61). Юридична визначеність передбачає **дотримання принципу res judicata** (там само, пункт 62), тобто принципу остаточності рішень. Цей принцип наголошує на тому, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного і обов'язкового рішення лише з метою повторного розгляду справи та її нового вирішення. *Повноваження судів вищих інстанцій щодо перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок та недоліків правосуддя, але не для здійснення нового судового розгляду.* Перегляд не повинен розглядатись як прихований засіб оскарження, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для повторного розгляду. Відступ від цього принципу може бути виправданим лише коли він обумовлений особливими та непереборними обставинами.».

ЄСПЛ нагадав, що у низці подальших рішень він встановлював, що **принципом юридичної визначеності можна поступитися з метою забезпечення виправлення «суттєвого недоліку»**. Наприклад, він наголошував, що лише думка, що розслідування у справі заявника було «неповним та одностороннім» або призвело до «помилкового» виправдання, не може сама по собі за відсутності юрисдикційних помилок або серйозних порушень судового процесу, зловживань владою, явних помилок при застосуванні матеріального права або будь-яких інших вагомих підстав, що виникають з інтересів правосуддя, свідчити про наявність суттєвих недоліків попереднього провадження (див., наприклад, рішення у справі «ТОВ «ПСМА» проти Словаччини» (PSMA, spol. s r.o.v. Slovakia), заява № 42533/11, пункт 69, 70, від 09 червня 2015 року, з подальшими посиланнями).

У цій справі провадження було відновлене після затримки приблизно в чотири місяці, яка є значно коротшою, ніж затримки у зазначених справах «Пономарьов проти України» (Ponomarev v. Ukraine) та «Устименко проти України» (Ustimenko v. Ukraine) тривалістю понад два роки і один рік відповідно. Проте це не означало, що у цій справі для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції Верховний Суд України користувався необмеженою свободою розсуду при вирішенні питання про відновлення провадження за касаційним поданням Генерального прокурора України, поданим з пропуском строку. **Верховний Суд України повинен був застосувати відповідні процесуальні норми відповідно до принципу юридичної визначеності** (див., наприклад, згадане рішення у справі «Дія 97» проти України» (Diya 97 v. Ukraine), пункт 47, з подальшими посиланнями). Отже, ЄСПЛ мав спочатку розглянути, чи було належним чином обґрунтоване рішення Верховного Суду України про поновлення строку на оскарження Генеральним прокурором України.

ЄСПЛ дійшов висновку, що прийнявши до розгляду касаційне подання Генерального прокурора України, подане з пропуском строку, та скасовуючи, зрештою, рішення Господарського суду м. Києва від 19 серпня 2004 року і Вищого господарського суду України від 22 жовтня 2004 року, **Верховний Суд України порушив принцип юридичної визначеності**.

Юридична визначеність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece» (франц.) від 23 травня 2019 року, заява № 17257/13

Результат розгляду заяв компанії-заявника створив ситуацію, в якій, з одного боку, рішення Четвертої секції дозволяло нормальне функціонування мультиплексу, а з іншого боку, рішення П'ятої секції вимагало його припинення.

Крім того, ситуація ще більше ускладнилася через відмову мерії виконати рішення П'ятої секції, яка була підтверджена комітетом Державної ради, відповідальним за контроль за належним виконанням рішень, на тій підставі, що конкурентний мультиплекс подав заявку на «урегулювання».

Таким чином, **розбіжність між рішеннями Четвертої та П'ятої секцій Вищого адміністративного суду зберігалася протягом багатьох років і зберігається досі. Ситуація правової невизначеності, що виникла в результаті цього, на думку ЄСПЛ свідчила про неефективність механізму гармонізації судової практики.**

Враховуючи зазначене, ЄСПЛ констатував порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Юридична визначеність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «RS INVESTMENT LTD v. Slovakia» від 19 травня 2020 року, заява № 55610/18

ЄСПЛ зазначив, що позов про відшкодування збитків, поданий проти держави, був вирішений на користь компанії-заявника, а остаточне і **обов'язкове рішення було скасовано після застосування надзвичайного засобу правового захисту**. Тому *необхідно було встановити, чи втручання в завершене провадження у даній справі було сумісним із гарантіями статті 6 Конвенції, зокрема з принципами верховенства права, правової визначеності та рівності сторін, що містяться в цій нормі*.

ЄСПЛ вчергове нагадав, що з метою забезпечення правової визначеності, яка вимагається статтею 6 Конвенції, остаточні рішення, як правило, повинні залишатися незмінними. *Вони можуть бути змінені лише з метою виправлення фундаментальних недоліків, таких як помилка в юрисдикції, серйозне порушення судової процедури або зловживання владою, що може виправдати скасування* (див. справу «Лучкіна проти Росії», № 3548/04, § 21, 10 квітня 2008 року). Таким чином, **відступи від принципу правової визначеності є виправданими лише тоді, коли вони є необхідними через обставини істотного та непереборного характеру, наявність яких має бути перевірена в кожному конкретному випадку** (див., наприклад, справу «Тишкевич проти Росії», № 2202/05, §§ 25-26, 4 грудня 2008 р., та Сутяжник проти Росії, № 8269/02, § 35, 23 липня 2009 р.). **Сама лише можливість існування двох точок зору у справі не є підставою для її перегляду** (див. справу «Рябих проти Росії», № 52854/99, §§ 51-52, ЄСПЛ 2003-IX).

З рішення Верховного суду від 31 липня 2017 року чітко впливало, що єдиними підставами для скасування були неправильне застосування правових норм, що регулюють строк позовної давності, та неправильна оцінка виконання умов щодо відповідальності держави. Не розглядаючи питання про те, чи мали ці недоліки процесуальний чи матеріальний характер, **ЄСПЛ не був переконаний, що вони були обставинами, які виправдовували втручання в остаточне і обов'язкове судове рішення у даній справі**. У зв'язку з цим ЄСПЛ зазначив, що ті самі правові питання порушувалися державою протягом усього судового розгляду і також стали підставою для ухвалення першого рішення про скасування від 20 березня 2012 року, після чого вони були належним чином розглянуті обома судами нижчої інстанції. Це було підтверджено рішенням від 15 грудня 2016 року, яким було відхилено касаційну скаргу держави, в якому Верховний Суд зазначив, що оскаржувані судові рішення були належним чином обґрунтовані та містили детальні відповіді на аргументи касатора; процедурних помилок, відсутності справедливості або свавілля виявлено не було.

За таких умов ЄСПЛ вважав, що **надзвичайна процедура касаційного оскарження може розглядатися скоріше як повторна апеляція або, іншими словами, як прихована апеляція в розумінні практики ЄСПЛ** (див., наприклад, справу «Рябих», цитовану вище, § 52), і що **скасування рішень від 17 січня 2013 року та 24 червня 2014 року було непропорційним заходом**.

Юридична визначеність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Гриненко проти України» від 20 вересня 2022 року, заява № 65890/13

ЄСПЛ зазначив, що **заявник міг законно очікувати, що враховуючи відповідні обставини, встановлені в першому провадженні, його майнові права на квартиру не буде поставлено під сумнів і вони не підлягатимуть повторному розгляду.**

Однак через два роки у провадженні, ініційованому К. щодо того самого питання (майнових прав на спірну квартиру), районний суд, **повторно розглянув договірні зобов'язання та майнові права заявника**, і постановив, що К. мала майнові права на квартиру. Це рішення було залишено без змін судами вищих інстанцій. Лишалось незрозумілим, **чому суди, знаючи про висновки, зроблені в першому провадженні, не врахували їх і вирішили, всупереч цим висновкам**, що до 2010 року заявник не мав жодних прав на квартиру. Цей висновок став вирішальним для результату провадження. Жодних пояснень щодо законних підстав для такого висновку у рішеннях районного суду чи судів вищих інстанцій немає.

У своїх скаргах на ухвалу районного суду від 05 вересня 2011 року заявник **чітко порушив зазначене питання, поскаржившись на порушення принципу юридичної визначеності.** Однак його аргументи залишилися без відповіді.

ЄСПЛ зазначив, що **така ситуація може порушувати національне законодавство**, а саме: статтю 61 ЦПК України, **яка передбачала, що обставини, встановлені судом в одній справі, не можуть оскаржуватися в іншій.**

Уряд не посилався на жодну обставину достатньо суттєвого та переконливого характеру, щоб виправдати відступ від принципу юридичної визначеності у цій справі. Суд не вважав, що перше провадження характеризувалося фундаментальним недоліком, таким як, зокрема, юрисдикційна помилка, або серйозні порушення судового процесу або зловживання владою. Таким чином, **не було доведено гостру соціальну необхідність, яка б виправдовувала ігнорування судами відповідної постанови.** Зазначених міркувань було достатньо для висновку ЄСПЛ, що права заявника за пунктом 1 статті 6 Конвенції були порушені, оскільки під час другого провадження суди не врахували попередній судовий процес. Повторно оцінивши та проігнорувавши вирішальні обставини, встановлені остаточною постановою від 3 червня 2010 року, **національні суди діяли всупереч принципу юридичної визначеності**, передбаченому пунктом 1 статті 6 Конвенції, і не забезпечили справедливого розгляду справи заявника (див. згадане рішення у справі «Есертас проти Литви» (Esertas v. Lithuania), пункт 31).

Юридична визначеність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Генеральний будівельний менеджмент» проти України» від 22 вересня 2022 року, заява № 11925/09

ЄСПЛ звернув увагу, що загальні принципи, які стосувалися цієї справи, наведені в рішенні у справі «Дія 97» проти України».

Основне питання першого провадження стосувалося скасування ВГСУ рішення від 20 грудня 2005 року майже через три роки після того, як це рішення набрало законної сили. Відповідне скасування відбулося після розгляду у другій інстанції, розпочатого у результаті поновлення апеляційним судом строку для подання апеляційної скарги на рішення від 20 грудня 2005 року. Варто зазначити, що ВГСУ визнав незаконним таке поновлення строку і на цій підставі скасував постанову апеляційного суду від 23 червня 2008 року. Він також провів додатковий незалежний розгляд рішення від 20 грудня 2005 року і дійшов висновку, що воно було незаконним і недостатньо обґрунтованим. На цій підставі він скасував це рішення та направив справу на новий розгляд господарським судом як судом першої інстанції. При цьому ВГСУ не посилався на положення законодавства, яке б дозволяло ухвалення такого рішення за цих обставин. У зв'язку з цим ЄСПЛ зазначив, що касаційне провадження було розпочато за скаргою підприємства-заявника, в якій воно не оскаржувало рішення від 20 грудня 2005 року, а лише постанову апеляційного суду від 23 червня 2008 року. **Навіть припустивши, що касаційна скарга підприємства-заявника могла тлумачитися як така, що стосувалася цього рішення також, ВГСУ не пояснив, чому цю скаргу слід було вважати поданою з дотриманням одномісячного строку, встановленого статтею 110 Господарського процесуального кодексу України.** Ні ВГСУ у його постанові, ні Уряд у своїх доводах не надали пояснень і підтверджуючих документів, що ВГСУ мав повноваження розглядати це рішення за власною ініціативою.

З огляду на наведене ЄСПЛ вважав, що ВГСУ знехтував точними та чіткими процесуальними нормами, які регулюють відправлення правосуддя, нівелювавши весь судовий розгляд, який завершився ухваленням остаточного рішення суду, яке підлягало виконанню. За таких обставин, *коли розгляд не був проведений згідно з вимогами національного процесуального законодавства, ЄСПЛ не вбачав доцільності встановлювати, чи було оскаржуване скасування виправданим з підстав, наведених Урядом.*

ЄСПЛ дійшов висновку, що в першому провадженні **було порушено вимогу стосовно справедливого розгляду справи,** закріплену в пункті 1 статті 6 Конвенції.

Юридична визначеність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «ТОВ «Укркава» проти України» від 06 лютого 2025 року у справі № 10233/20

ЄСПЛ вкотре нагадав, що, враховуючи субсидіарний характер системи Конвенції, його завдання не полягає у розгляді стверджуваних помилок щодо питань факту, допущених національним судом, якщо тільки і тією мірою, якою вони могли б порушувати захищені Конвенцією права та свободи, і якщо така оцінка на національному рівні не є явно свавільною.

Саме національні органи влади, зокрема суди, повинні тлумачити національне законодавство та вирішувати проблеми тлумачення національного законодавства.

ЄСПЛ також повторив, що право на справедливий судовий розгляд повинно тлумачитися у контексті Преамбули Конвенції, яка проголошує принцип верховенства права частиною спільної спадщини Договірних держав. Наразі **одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який, *inter alia*, гарантує певну стабільність правових ситуацій та сприяє довірі суспільства до судів.** З іншого боку, **постійне ухвалення суперечливих судових рішень може призвести до виникнення стану юридичної невизначеності, який, ймовірно, знизить довіру суспільства до системи правосуддя,** тоді як така довіра, безперечно, є одним із важливих компонентів держави, яка керується законом. Крім того, це суперечило б закріпленому в Конвенції принципу юридичної визначеності, якби національні суди могли ухвалювати рішення, що суперечать закону, і таким чином в непередбачуваний спосіб тлумачити положення національного законодавства, обґрунтовуючи його абстрактним твердженням поза межами будь-яких розумних дискреційних повноважень суду.

Однак вимоги юридичної визначеності та захисту законної довіри громадськості не надають набутого права на послідовність судової практики. Розвиток судової практики сам собою не суперечить належному відправленню правосуддя, оскільки неспроможність підтримувати динамічний і еволюційний підхід може завадити реформам або покращенням.

Підсумовуючи, ЄСПЛ зазначив, що у цій справі Велика Палата Верховного Суду *по-новому розтлумачила чіткий і однозначний однорічний строк, встановлений Верховною Радою України для вчинення виконавчих написів нотаріусами на документі, якщо сторонами провадження були юридичні особи, у спосіб, що суперечив самому положенню, і зробила це без будь-якої вагомої причини та без урахування впливу зміни тлумачення на юридичну визначеність.* Наведених міркувань достатньо для висновку ЄСПЛ, що **нове тлумачення однозначних положень статті 88 Закону України «Про нотаріат» зробило результат провадження непередбачуваним і суперечило принципу юридичної визначеності.**

Таким чином, ЄСПЛ визнав порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Юридична визначеність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Обаранчук проти України» від 03 квітня 2025 року, заява № 41443/16

Хоча саме **національні органи влади, зокрема суди, повинні тлумачити та застосовувати національне законодавство, Суд зобов'язаний перевірити, чи призвели спосіб тлумачення та застосування національного законодавства до наслідків, які відповідали принципам Конвенції** (див. рішення у справі «Гудмудур Андрі Астрадссон проти Ісландії» [ВП] (Gudmundur Andri Astradsson v. Iceland) [GC], заява № 26374/18, пункт 250, від 01 грудня 2020 року).

ЄСПЛ нагадав, що процесуальні норми створюються для забезпечення належного відправлення правосуддя та дотримання принципу юридичної визначеності, та що сторони провадження повинні **мати право очікувати застосування зазначених норм**. Цей принцип застосовується в обох напрямках: не тільки щодо сторін провадження, а й до національних судів (див. згадане рішення у справі «Дія 97» проти України» (Diya 97 v. Ukraine), пункт 47, з подальшими посиланнями).

В принципі, оскарження третіми особами, яких торкнулося рішення, може бути законним, коли їм про нього стає відомо (там само, пункт 51 та див. рішення у справі «Проценко проти Росії» (Protsenko v. Russia), заява № 13151/04, пункти 30–34, від 31 липня 2008 року).

Однак, ЄСПЛ зазначив, що у цій справі сам факт того, що Л. зазнав впливу цього рішення, був спричинений бездіяльністю органів державної влади після ухвалення рішення 2012 року. Заявниця поінформувала усі органи державної влади, відповідальні за передачу у власність земельної ділянки та реєстрацію відповідних правочинів, про рішення суду 2012 року задовго до того, як земельна ділянка була передана у власність К. і продана Л. ЄСПЛ був особливо вражений тим фактом, що районна державна адміністрація пояснила заявниці порядок її дій для реєстрації земельної ділянки на її ім'я, але потім передала ту саму земельну ділянку третій особі.

Національні суди не розглянули аргумент заявниці, що поновлення провадження у зв'язку зі створеною районною державною адміністрацією ситуацією та скасування ухваленого на її користь рішення, суперечило принципу юридичної визначеності.

З огляду на наведене, ЄСПЛ вважав, що **національні суди не навели обґрунтування, яке б доводило існування особливих та непереборних обставин для виправдання поновлення розгляду справи заявниці**.

Цих міркувань було достатньо для висновку Суду, що **рішення про прийняття до розгляду скарги Л. на рішення 2012 року порушило принцип юридичної визначеності**.

Таким чином, у цій справі було констатовано порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Юридична визначеність – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Центр «Украса» проти України» від 25 листопада 2021 року, заява № 2836/10

Суд зауважує, що в усіх правових системах сила *res judicata* рішень має обмеження *ad personam*, а також щодо матеріального обсягу.

Уряд стверджував, що провадження № 15/140 відрізнялося від провадження № 12/254 у трьох аспектах: у справі № 12/254 основне питання полягало у незаконній передачі будівлі ВАТ підприємству «Р.А.С.»; останнє не заявляло самостійних позовних вимог; і у провадженні № 15/140 підставою для подання позову були рішення у провадженні № 2а-414/07.

Суд зауважив, що у провадженні № 12/254 національні суди ухвалили свої рішення стосовно питань дійсності (i) прилюдних торгів з продажу будівлі від 02 липня 2004 року, (ii) акта про придбання будівлі з прилюдних торгів від 02 липня 2004 року та (iii) свідоцтва про право власності підприємства-заявника на будівлю, і визнали їх дійсними. У провадженні № 15/140 національні суди визнали недійсними (i) прилюдні торги з продажу будівлі від 02 липня 2004 року, (ii) акт про придбання будівлі з прилюдних торгів від 02 липня 2004 року та (iii) свідоцтво про право власності підприємства-заявника на будівлю. Враховуючи, що позовні вимоги в обох провадженнях були ідентичними, Суд не може погодитися з аргументом Уряду, що головне питання у провадженні № 12/254 полягало у ствердженні незаконній передачі будівлі підприємству «Р.А.С.».

Суд також зауважив, що у провадженні № 12/254 підприємство «Р.А.С.» могло заявити самостійні вимоги, якби вважало, що його права мали бути захищені. Проте воно брало участь як третя особа на стороні позивача, яка не заявляє самостійних вимог. Підприємство «Р.А.С.» повністю підтримало позицію свого підприємства-засновника ВАТ, яке вимагало визнання прилюдних торгів і пов'язаних з ними документів недійсними, стверджуючи, *inter alia*, що будівля була власністю ВАТ. У провадженні № 15/140 підприємство «Р.А.С.» вимагало визнання недійсними прилюдних торгів і пов'язаних з ними документів, стверджуючи, тим не менш, що будівля належала підприємству «Р.А.С.».

Крім того, Суд не може погодитися з твердженням, що рішення у провадженні № 2а-414/07 виправдовували звернення до національних судів з тим же питанням для його повторного розгляду. У зв'язку з цим Суд посилається на твердження Господарського суду Рівненської області в його рішенні від 17 серпня 2005 року, в якому він вказав, що підприємство «Р.А.С.» не оскаржило дії чи бездіяльність Державної виконавчої служби у порядку, встановленому законом (див. пункт 10). Суд також зауважує, що підприємство «Р.А.С.» почало оскаржувати дії Державної виконавчої служби лише після ухвалення остаточного рішення у провадженні № 12/254, під час якого було відмовлено у задоволенні позовних вимог, які воно повністю підтримало. За таких обставин Суд вважає, що дії підприємства «Р.А.С.», вжиті ним під час проваджень № 2а-414/07 та № 15/140, були спрямовані на визнання недійсними наслідків судових рішень у провадженні № 12/254.

44. Насамкінець, провадження № 15/140 нівелювало результати судового провадження № 12/254, **позбавивши його остаточне рішення юридичної сили та призвівши до порушення принципу юридичної визначеності.**

Заборона свавілля

- дискреційні повноваження державних органів не можуть здійснюватися свавільно
- рішення мають бути обґрунтованими, пропорційними та справедливими
- принцип заборони свавілля гарантує передбачуваність і добросовісність дій влади

Заборона свавілля

Законодавство повинно забезпечити належний рівень правового захисту від втручання з боку державних органів.

Існування конкретних процесуальних гарантій у цьому контексті є необхідним.

Те, які саме гарантії вимагатимуться, певною мірою залежатиме від характеру та масштабів зазначеного втручання.

Заборона свавілля – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «East/West Alliance Limited» проти України» від 23 січня 2014, заява № 19336/04

ЄСПЛ наголосив на тому, що перша та найбільш важлива вимога статті 1 Першого протоколу до Конвенції полягає у тому, **що будь-яке втручання державного органу у право на мирне володіння майном повинно бути законним** (див. рішення у справі "Іатрідіс проти Греції" [ВП], заява № 31107/96, п. 58, ECHR 1999-II). Вимога щодо законності у розумінні Конвенції вимагає дотримання відповідних положень національного законодавства та відповідності принципів верховенства права, що включає свободу від свавілля (див. рішення у справі "Антріш проти Франції", від 22 вересня 1994 року, Series A N 296-A, п. 42, та "Кушоглу проти Болгарії", заява N 48191/99, пп. 49 - 62, від 10 травня 2007 року).

Суд проаналізував кожну з подій, щодо яких надійшли скарги, окремо та у своїй сукупності та дійшов висновку, **що поведінка державних органів була свавільною та становила собою зловживання**, наслідком чого було позбавлення підприємства-заявника його майна у порушення усіх гарантій статті 1 Першого протоколу.

У світлі вищезазначеного ЄСПЛ **не міг не дійти висновку, що підприємство-заявник було позбавлене належних йому шести літаків Ан-28 та восьми Л-410 у надзвичайно свавільний спосіб, всупереч принципам верховенства права.**

Крім того, ЄСПЛ зазначив, що це втручання носило не короткостроковий характер, а такий, при якому підприємство-заявник було позбавлене доступу до свого майна на строк більше ніж десять років. І хоча підприємство-заявник доклало значних зусиль перед різними адміністративними, податковими, прокурорськими та судовими органами, аби повернути своє майно (які виявилися марними незалежно від їхніх юридичних результатів), літаки були пошкоджені та понищені, або продані третім особам, або просто зникли і при цьому нікого не було притягнуто до відповідальності.

Навіть якщо у короткі проміжки часу утримання державними органами літаків відповідало деяким принципам, закладеним у статті 1 Першого протоколу, супутні свавільні дії та зловживання державних органів на практиці звели нанівець ефективність цих гарантій.

З огляду на зазначене ЄСПЛ констатував порушення у цій справі статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Заборона свавілля – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України» від 14 червня 2007, заява № 77703/01

Суд вказав, що в національному праві має бути **засіб юридичного захисту від свавільних втручань органів державної влади в права, гарантовані Конвенцією**. Визначення дискреційних повноважень, якими наділені органи державної влади в сфері основоположних прав, у спосіб, що фактично робить ці повноваження необмеженими, суперечило б принципу верховенства права. Відповідно, **закон має чітко визначати межі повноважень компетентних органів та чітко визначати спосіб їх здійснення, беручи до уваги легітимну мету засобу, який розглядається, щоб гарантувати особі адекватний захист від свавільного втручання**.

Стосовно «передбачуваності» закону, який застосовувався в цій справі, Суд вирішив, що ця вимога зобов'язувала державувідповідача законодавчо передбачити детальний перелік можливих причин та підстав для відмови в реєстрації змін та доповнень до статутів релігійних об'єднань. Натомість стаття 15 згаданого Закону передбачила лише одну нечітку підставу для відмови зареєструвати релігійне об'єднання або зміни до нього: якщо «статут релігійної громади або її діяльність суперечать чинному законодавству». Більше того, стаття 15 Закону вимагала від реєстратора викласти підстави відмови в реєстрації релігійного об'єднання або його статуту. Проте Закон не уточнював, наскільки чітким має бути таке обґрунтування, та чи має воно стосуватися лише невідповідності тексту статуту положенням законодавства, або ж сутнісної невідповідності вимогам законодавства, меті та діяльності релігійного об'єднання.

Отже, **Суд мав сумніви, що положення закону були «передбачуваними» та надавали достатньо гарантій проти свавільного застосування, оскільки він не здатний запобігти зловживанню з боку державних органів реєстрації, які мають необмежені дискреційні повноваження в питаннях реєстрації**.

Заборона свавілля – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Бочан проти України (№ 2)» від 5 лютого 2015 року, заява №22251/08

ЄСПЛ звернув увагу, що згідно з чинним національним законодавством заявниця мала у своєму розпорядженні засіб юридичного захисту, за допомогою якого могла домогтися перегляду Верховним Судом України ухвали в її цивільній справі з урахуванням висновку ЄСПЛ про недоліки первинних ухвал, винесених на національному рівні. Беручи до уваги цей різновид судового контролю, передбачений законодавством, звернення заявниці зі скаргою у зв'язку з винятковими обставинами можна було розглядати як продовження первинного (закритого) провадження у цивільній справі, схоже на касаційне провадження, порядок якого визначався законодавством України. ЄСПЛ дійшов висновку, що, хоча специфіка цього провадження касаційного типу могла позначатися на характері застосування процесуальних гарантій пункту 1 статті 6 Конвенції, ці гарантії мають застосовуватися до такого провадження у такий самий спосіб, як і загалом до касаційного судочинства в цивільному процесі.

Щодо дотримання пункту 1 статті 6 Конвенції ЄСПЛ нагадав, що він не зобов'язаний виконувати роль суду четвертої інстанції і, спираючись на пункт 1 статті 6, ставити під сумнів рішення, ухвалені національними судами, якщо їхні висновки не можна вважати свавільними чи явно необґрунтованими.

У цій справі Верховний Суд України, у своїй ухвалі від березня 2008 року, грубо викривив висновки рішення ЄСПЛ від 3 травня 2007 року. Зокрема, Верховний Суд України зазначив про те, що ЄСПЛ визнав ухвали національних судів законними та обґрунтованими і присудив справедливую сатисфакцію у зв'язку з порушенням вимоги «розумного строку» (тоді як насправді відповідна скарга була відхилена як явно необґрунтована). Такі запевнення були явно хибними. *Мотивування, наведене Верховним Судом України, означало не просто інше тлумачення юридичного тексту.* На думку ЄСПЛ, його можна було розцінювати лише як **«українське свавільне»** тлумачення або як таке, що означало «відмову у правосудді», адже викривлене передання змісту рішення ЄСПЛ від 2007 року звело нанівець спроби заявниці домогтися розгляду її майнового позову у світлі зазначеного рішення в рамках провадження касаційного типу, передбаченого національним законодавством.

Таким чином, ЄСПЛ у цій справі визнав, що оскаржуване провадження не відповідає вимозі пункту 1 статті 6 Конвенції щодо «справедливого судового розгляду».

Доступ до правосуддя

- право на справедливий розгляд справи
- незалежний та безсторонній суд
- відкритий розгляд справи
- розумний строк розгляду справи
- ефективне виконання судового рішення
- остаточність судового рішення

Доступ до правосуддя

Право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним; воно може бути обмеженим, особливо щодо умов прийнятності скарги.

Тим не менше, право доступу до суду не може бути обмежено таким чином або у такій мірі, що буде порушена сама його сутність.

Ці обмеження повинні мати законну мету та бути пропорційними між використаними засобами та досягнутими цілями.

Доступ до правосуддя – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Мельник проти України» від 28 березня 2006 року, заява № 23436/03

ЄСПЛ зазначив у даній справі, що за відсутності будь-яких перехідних чи таких, що мають зворотну силу, вимог у змінених положеннях заявниця *могла обґрунтовано очікувати, що новий кінцевий строк буде перенесений* на 4 травня 2002 року (через місяць після набуття змінами чинності). ЄСПЛ вважав, що такий кінцевий строк був би передбачуваним для заявниці, оскільки вона мала б ще місяць, щоб подати свою апеляційну скаргу після набуття змінами чинності, навіть якщо цей новий кінцевий строк зменшив строк, передбачений старим ЦПК (тобто 27 травня 2002 року, три місяці після проголошення рішення Вінницького апеляційного суду, на яке подавалась касаційна скарга).

Суд нагадав, що ретроспективність цивільного законодавства категорично не заборонено нормами Конвенції, і в даному випадку могло бути застосоване. Тим не менше, **коли питання стосується ефективного засобу правового захисту, цей засіб правового захисту має існувати з достатньою мірою певності** (див. Vorobyeva v. Ukraine, згадана вище). У зв'язку з цим ЄСПЛ дотримувався думки, що застосування зворотного в часі цивільного процесуального законодавства порушує принцип юридичної визначеності і є несумісним з нормами закону, якщо воно позбавляє особу доступу до засобів правового захисту, які мали б бути ефективними згідно з положеннями пункту 1 статті 35 Конвенції.

Зрештою ЄСПЛ зазначив, що **природа процесуальних змін була покликана пришвидшити цивільний процес та зменшити його загальну тривалість**. Немає підстав вважати, що у цій справі намір був подібним, як у справі Brualla de la Torre v. Spain, тобто направлений на обмеження доступу до суду третьої інстанції певної категорії справ. Незважаючи на очевидно законну мету, на думку Суду, відхилення касаційної скарги заявниці не відповідало меті цих процесуальних змін.

Таким чином, у цій справі було констатовано порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Доступ до правосуддя – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Мушта проти України» від 18 листопада 2010 року, заява № 8863/06

ЄСПЛ зазначив, що норми, які регламентують строки подання скарг, безумовно, передбачаються для забезпечення належного відправлення правосуддя і дотримання принципу юридичної визначеності. Зацікавлені особи повинні розраховувати на те, що ці норми будуть застосовані. У той же час такі норми або їх застосування мають відповідати принципу юридичної визначеності та не перешкоджати сторонам використовувати наявні засоби (див. рішення у справі «Мельник проти України» (Melnyk v. Ukraine), № 23436/03, пункти 22-23, від 28 березня 2006 року).

Крім того, Суд зазначив, що відповідно до його прецедентної практики щодо України зазначені вище гарантії статті 6 є застосовними до провадження суду касаційної інстанції у цивільних справах (див. рішення у справі «Мельник проти України» (Melnyk v. Ukraine), пункт 25).

Повертаючись до обставин цієї справи, ЄСПЛ зазначив, що заявниця мала доступ до суду касаційної інстанції, оскільки її скарга дійшла до Верховного Суду. Однак вона не була розглянута, оскільки Верховний Суд встановив, що скарга була подана після закінчення відповідного строку, а клопотання заявниці про поновлення такого строку безпідставне.

Загалом ЄСПЛ дійшов висновку, що заявниця та її представник діяли у цій справі з належною сумлінністю та що не було вини заявниці в тому, що вона не подала касаційну скаргу в межах строку, встановленого законодавством. Навіть припускаючи, що пояснення Уряду щодо підстав відмови Верховного Суду поновити строк є відповідними, ЄСПЛ зазначив, що за обставин цієї справи застосування процесуальних обмежень національним судом не було очевидним та передбачуваним для заявниці і тому не відповідало принципу юридичної визначеності.

Доступ до правосуддя – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «ТОВ «ФРІДА» проти України» від 08 грудня 2016 року, заява № 24003/07

Застосовуючи процесуальні норми, **національні суди повинні уникати як надмірного формалізму, який може вплинути на справедливість провадження, так і надмірної гнучкості, яка призведе до анулювання вимог процесуального законодавства** (див. рішення у справі «Волчлі проти Франції» (Walchli v. France), заява № 35787/03, п. 29, від 26 липня 2007 року). Порядок застосування пункту 1 статті 6 до проваджень в судах апеляційної або касаційної інстанцій залежить від особливостей конкретного провадження, враховуючи при цьому повноту провадження у національній правовій системі та роль суду касаційної інстанції у цьому провадженні; умови прийнятності касаційної скарги можуть бути жорсткішими, ніж для апеляційної скарги (див., наприклад, рішення у справі «Булфракт Лтд» проти Хорватії» (Bulfracht Ltd v. Croatia), заява № 53261/08, п. 35, від 21 червня 2011 року).

ЄСПЛ зазначив, що відмова у розгляді касаційної скарги, поданої після закінчення строку, переслідує законну ціль забезпечити належне відправлення правосуддя. Проте у цій справі постає питання, чи дотримався ВГСУ, переслідуючи цю законну мету, справедливого співвідношення між застосованими засобами та переслідуваною метою. Зокрема, постає питання, чи було оголошено касаційну скаргу підприємства-заявника такою, що не може бути прийнятою до розгляду, внаслідок надмірного формалізму з боку національних судів.

У зв'язку з цим ЄСПЛ зазначив, що супровідний лист підприємства-заявника, поданий разом із касаційною заявою, не мав назви, яка б вказувала на те, що він був процесуальною заявою. Проте єдине питання, що порушувалося у супровідному листі підприємства-заявника, стосувалося строку, який закінчився до повторного подання касаційної скарги. Супровідний лист містив основні дані для визначення справи, якої він стосувався. Далі у ньому були викладені обставини, внаслідок яких було пропущено строк, і клопотання до ВГСУ продовжити відповідний строк та розглянути по суті додану касаційну скаргу. Наприкінці листа містився перелік додатків, підпис і печатка адвоката. Таким чином, зміст і реквізити супровідного листа підприємства-заявника відповідали типовій формі клопотання про поновлення строку. Єдиним відсутнім елементом була назва документа, яка б вказувала, що це була процесуальна заява. Хоча це, можливо, є недоліком, ЄСПЛ вважав, що **у цій справі цей недолік не був вирішальним і достатнім для того, щоб не прийняти до уваги увесь документ**. Як вже було зазначено, умови прийнятності касаційної скарги можуть бути жорсткішими, ніж для апеляційної скарги, проте у цій справі вимоги щодо форми клопотання про поновлення строку не були прямо закріплені у національному законодавстві, а визначались на рівні національної судової практики, що не забезпечувало достатніх гарантій від свавілля. ЄСПЛ вважав, що, встановлюючи, що підприємство-заявник не подало клопотання про поновлення строку, та відмовляючи у розгляді його касаційної скарги, **національний суд виявив надмірний формалізм**.

За таких обставин ЄСПЛ дійшов висновку, що **право підприємства-заявника на розгляд його справи судом касаційної інстанції було непропорційно обмежене** і, як наслідок, констатував порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у цій справі.

Доступ до правосуддя – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Project-Trade D.O.O. v. Croatia» від 19 листопада 2020 року, заява № 1920/14

Суд зазначив, що під час розгляду цивільного позову компанії-заявника господарські суди аргументували, що вони позбавлені можливості проведення власного вивчення питання того, чи потребував ПрАТ «Банк Хорватії» санації та чи були дотримані інші законодавчі вимоги щодо ініціювання цього процесу після рішення Уряду від 23 вересня 1999 року (див. пункт 16 цього рішення). Як наслідок, ці суди не розглянули аргументів заявника про те, що ПрАТ «Банк Хорватії» мав хорошу репутацію та що цих законодавчих вимог не було дотримано (див. пункти 14 та 16 цього рішення). Таким чином, результат розгляду справи був визначений лише на підставі висновку Уряду Хорватії, обґрунтованого пропозицією Національного банку Хорватії (див. пункти 7–8 рішення) про те, що ПрАТ «Банк Хорватії» потребував санації.

Однак умови, наведені в пункті 1 статті 6 Конвенції, були б дотримані в цій справі, якби рішення Уряду про санацію та реструктуризацію ПрАТ «Банк Хорватії» і, зокрема, рішення про потребу в санації банку, яке господарські суди визнали обов'язковим, підлягали перегляду судом, що мав повну юрисдикцію, тобто судом, який би розглянув відповідні докази та застосування відповідного закону, ураховуючи фактичні обставини цієї справи.

Це відбувається незалежно від того, що рішення Уряду згідно з національним законодавством було підзаконним нормативно-правовим актом у формальному розумінні. Стаття 6 Конвенції не гарантує права на доступ до суду з повноваженнями визнавати недійсним чи скасовувати закон, прийнятий законодавчим органом. *Однак коли підзаконний акт (указ, рішення чи інший акт), хоч і не адресований офіційно будь-якій фізичній чи юридичній особі, по суті стосується «цивільних прав» виключно такої особи або групи осіб, що перебувають у подібній ситуації чи то через певні властивості, характерні для них, чи через фактичну ситуацію, яка відрізняє їх від усіх інших осіб, пункт 1 статті 6 Конвенції може вимагати, щоб суть відповідного заходу могла бути оскаржена до «суду».* Це тим паче справедливо в тих випадках (як і в цій справі), коли таке рішення не є законодавством у матеріальному значенні (нормативно-правовим актом загального застосування, який стосується об'єктивно визначених ситуацій), а є рішенням, де положення відповідного законодавства застосовані виключно до цієї справи.

Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що рішення Уряду про санацію та реструктуризацію ПрАТ «Банк Хорватії» ніколи не підлягало судовому перегляду в межах обсягу гарантій, передбачених пунктом 1 статті 6 Конвенції. Зокрема, жоден судовий орган ніколи не перевіряв доказів, якими Уряд Хорватії обґрунтовував свій висновок про те, що ПрАТ «Банк Хорватії» потребував санації або чи були дотримані інші законодавчі вимоги, тобто чи правильно застосовано відповідний закон з урахуванням фактичних обставин справи. З огляду на викладене вище та враховуючи прецедентну практику із цього питання ЄСПЛ вважав, що нездатність ефективно оскаржити рішення Уряду в національних судах **було порушенням права компанії-заявника на доступ до суду.**

Доступ до правосуддя – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «Закарпатська обласна спілка споживчих товариств та інші проти України» від 15 вересня 2022 року, заява № 65719/10 та 2 інші заяви

За конкретних обставин цієї справи, на думку ЄСПЛ, відсутні твердження, що внесення змін до системи касаційного оскарження, які стали результатом ухвалення рішення Конституційним Судом України від 11 березня 2010 року, не мали законної мети або вважалися з іншої причини проблемними, а головне питання, яке необхідно було розглянути, полягало в тому, чи була відмова ВГСУ направити повторну касаційну скаргу першої організації-заявниці до Верховного Суду України передбачуваною і, таким чином, сумісною з вимогами пункту 1 статті 6 Конвенції.

ЄСПЛ не ставив під сумнів загально визнаний принцип негайного впливу процесуальних змін на провадження, які розглядаються.

Доступність, чіткість і передбачуваність положень законодавства та практики, зокрема правил щодо форми, строків подання і строків давності, забезпечують ефективність права на доступ до суду. Хоча розвиток практики сам собою не суперечить належному відправленню правосуддя, у попередніх справах, коли зміни у національній практиці вплинули на незакінчені цивільні провадження, ЄСПЛ не встановлював порушення, якщо він переконувався, що сторонам було відомо про внесені зміни до законодавства або це принаймні розумно передбачалося, і була відсутня невизначеність щодо їхньої юридичної ситуації (див. загальні принципи та посилання на практику в рішенні у справі «Петко Петков проти Болгарії» (Petko Petkov v. Bulgaria), заява № 2834/06, пункт 32, від 19 лютого 2013 року).

У цій справі ЄСПЛ зауважив, що повторна касаційна скарга першої організації-заявниці була повернута через п'ять місяців після її подання. За цей час жодних дій вжито не було, хоча процесуальне законодавство встановлювало десятиденний строк з моменту подання касаційної скарги для направлення ВГСУ звернення сторони провадження разом з матеріалами справи до Верховного Суду України (див. статтю 111-16 Господарського процесуального кодексу України).

У зв'язку з цим, *не роблячи припущень стосовно можливого результату розгляду повторної касаційної скарги першої організації-заявниці, якби її було направлено до Верховного Суду України протягом встановленого процесуальним законодавством строку, ЄСПЛ погодився з аргументом організації-заявниці про існування розумних очікувань, що її касаційна скарга мала б шанси бути розглянутою*

У контексті зазначеного ЄСПЛ вважав, що **внаслідок невиправданої затримки у розгляді повторної касаційної скарги** першої організації-заявниці, поданої до ухвалення рішення Конституційним Судом України, **обмеження права організації-заявниці на доступ до суду не було передбачуваним.**

Доступ до правосуддя – судова практика ЄСПЛ

Ухвала щодо прийнятності заяви № 13501/21, поданої ТОВ «Фінансова компанія «Промінвест» проти України, від 7 листопада 2024 року

Компанія-заявник скаржилася за пунктом 1 статті 6 Конвенції на те, що відмова суду першої інстанції відшкодувати суму нібито надмірно сплаченого судового збору ґрунтувалася на непослідовних рішеннях судів і призвела до порушення її права на доступ до суду.

В контексті скарг компанії-заявника ЄСПЛ повторив, що відмова *ex post facto* у відшкодуванні витрат, понесених заявником у судовому провадженні, може становити обмеження права заявника на доступ до суду (наприклад, рішення у справі *Černius and Rinkevičius v. Lithuania*, №№ 73579/17 та 14620/18, §§ 68–74, від 18 лютого 2020 року). **Навіть якщо припустити, що відмова відшкодувати суму нібито надмірно сплачених судових зборів компанії-заявнику у цій справі становила обмеження її права на доступ до суду, ЄСПЛ вважав, що вона не була ані незаконною, ані непропорційною.**

Незважаючи на те, що позиція національних судів в кінцевому підсумку розійшлася в питанні кваліфікації вимог компанії-заявника, що вплинуло на розрахунок належного до сплати судового збору, *ЄСПЛ не знайшов доказів того, що рішення судів першої інстанції ґрунтувалися на непередбачуваному з точки зору компанії-заявника тлумаченні відповідних процесуальних норм або на суттєвих чи тривалих розбіжностях у відповідній судовій практиці.*

У зв'язку з цим ЄСПЛ ще раз повторив, що **пункт 1 статті 6 Конвенції не забезпечує постійної гарантії узгодженості судової практики і що вирішення спорів щодо тлумачення національного законодавства не входить до його компетенції.**

ЄСПЛ також зазначив, що **встановлення відповідного судового збору явно переслідувало законну мету забезпечення ефективного здійснення правосуддя та запобігання необґрунтованим позовам.** Хоча розмір судового збору був відносно великим, він не був непропорційним щодо суми, яку компанія-заявник вимагала стягнути в судовому порядку. Компанія-заявник не стверджувала ні в національному провадженні, ні у своїй заяві до ЄСПЛ, що на неї було покладено непропорційний тягар з огляду на суму судового збору та її фінансове становище.

ЄСПЛ зазначив, що *компанія-заявник мала достатній доступ на всіх стадіях провадження до судів трьох інстанцій та можливість заявляти свої вимоги, які були вирішені по суті в обов'язковому до виконання судовому рішенні. Матеріали справи не містили жодних ознак того, що компанія-заявник зазнала будь-яких неправомірних обмежень у здійсненні своїх процесуальних прав у зв'язку з тим, що розмір судового збору, який сторони-відповідачі повинні були сплатити за касаційні скарги, базувався на менш обтяжливих ставках, що застосовувалися до позовів немайнового характеру.*

Враховуючи зазначене, ЄСПЛ дійшов висновку, що скарги компанії заявника не містили ознак порушення її права на доступ до суду або будь-яких інших прав, гарантованих пунктом 1 статті 6 Конвенції.

Недискримінація та рівність перед законом

- нормативні акти стримують дискримінацію окремих осіб або груп
- законом заборонено будь-яке невиправдане неоднакове ставлення
- всі особи мають ґарантований однаковий і дієвий захист від дискримінації за будь-якою ознакою
- кожна людина підпорядковується тим самим нормативним актам і одна особа або група осіб не можуть мати особливих юридичних привілеїв

Недискримінація та рівність перед законом – судова практика ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ у справі «The Canea Catholic Church v. Greece» від 16 грудня 1997 року, заява № 25528/94

ЄСПЛ наголосив, що ст. 6 Конвенції гарантує «право на суд», суттєвою складовою якого є доступ до правосуддя. Обмеження цього права можуть встановлюватися державою, але вони не повинні звужувати його настільки, щоб позбавляти сенсу саму сутність права. У даній справі відмова у визнанні правосуб'єктності фактично унеможливила для католицької церкви будь-яке судове вирішення спорів щодо власності, що Суд визнав непропорційним і таким, що порушує ст. 6 Конвенції.

Щодо принципу рівності та недискримінації (ст. 14 у поєднанні зі ст. 6), Суд підкреслив: **церква-заявник була поставлена у менш сприятливе становище виключно через свою конфесійну приналежність**. Інші релігійні громади, такі як православна церква чи єврейська громада, користувалися безумовним правом доступу до суду для захисту власності. Жодного «об'єктивного й розумного обґрунтування» для такої різниці у підході держава не надала. Отже, **мала місце дискримінація на підставі релігії**.

Таким чином, Суд одностайно визнав порушення ст. 6 та ст. 14 Конвенції. Він наголосив, що **держава не може вибірково позбавляти релігійні меншини доступу до правосуддя лише через їхній статус або канонічні особливості**. Рішення Касаційного суду Греції поставило католицьку громаду в становище юридичної невизначеності й нерівності порівняно з іншими релігійними організаціями, що є несумісним із принципами Конвенції.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!